

ЗАКОННИЙ ІНТЕРЕС В НАУЦІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Гетманцев М. О.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Стаття присвячена дослідженню та аналізу різних підходів щодо розуміння поняття «законний інтерес» у цивільному процесуальному праві. Зокрема розглянуто питання сутності інтересу та характеристики його властивостей.

Ключові слова: інтерес, законний інтерес, цивільне процесуальне право, цивільне судочинство.

Поняття «законні інтереси» міститься у тексті нормативно-правових актів, які відносять до 1906 р. Глава перша «Свода основных государственных законов Российской империи» від 23 квітня 1906 р., присвячена сутності верховної самодержавної влади, свідчить, що «Государю императору принадлежит помилование осужденных, смягчение наказаний и общее прощение совершивших преступные деяния, а также дарование милостей в случаях особых, не подходящих под действие общих законов, когда сим не нарушаются ничьи огражденные законом интересы и гражданские права» [1].

Одним з перших дослідників законного інтересу є М. О. Гурвіч, який дійшов висновку про те, що на відміну від матеріального суб'єктивного права охоронюваний законом інтерес є «вигода, забезпечена не нормою матеріального права, а охоронною, насамперед, процесуальною нормою» [2, с. 86]. Незважаючи на незначні розбіжності у трактуванні самого поняття «охоронюваний законом інтерес», більшість авторів одностайна у тому, що законним є охоронюваний правом інтерес, який не забезпечений конкретним суб'єктивним правом особи.

У своєму Рішенні № 18-рп/2004 від 01.12.2004 р. Конституційний Суд України визначив основні ознаки охоронюваного законом інтересу як правового феномену, який:

- а) виходить за межі змісту суб'єктивного права;
- б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони;
- в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб;
- г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права;
- д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом;
- є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом.

Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним, а також надає його дефініцію. Охоронюваний законом інтерес – це прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам. У поєднанні інтересу та суб'єктивного права останнє виступає правовим інструментарієм реалізації цього інтересу. Значно складніша ситуація виникає, коли інтерес є, але конкретного інструментарію у вигляді суб'єктивного права щодо нього немає [3].

У науці існують різні визначення поняття «законні інтереси». В літературі вони кваліфікуються як «допустимі законом прагнення суб'єкта до досягнення певних благ» [4, с. 19], як «юридично передбачене прагнення до отримання тих благ, володіння якими дозволено законодавством» [5, с. 34], як «відбиті в законі інтереси» [6, с. 139], як «інтереси, які не знайшли прямого вираження в юридичних правах і обов'язках, але підлягають правовому захисту з боку держави» [7, с. 26].

Кожен інтерес, що охороняється суб'єктивним правом, є охоронюваним законом інтересом [8, с. 54]. Як слушно зазначив наприкінці минулого століття Н. А. Шайкенов, зміст існування суб'єктивного права як юридичного явища в тому і полягає, щоб надати особі ефективних правових засобів в її суспільних інтересах для задоволення потреб, а також для реалізації її інтересу, що охороняється державою [9, с. 119].

Законний інтерес дозволяє стверджувати про те, що право – далеко не всесильний регулятор всіх тих критеріїв ефективності впливу на суспільство, якими його намагаються наділити. Право не є істина, а лише варіант доцільності та є важливим елементом у діалектичному співіснуванні інтересів особистості, суспільства і держави. Разом з тим необхідно наголосити, що регулятивний характер несуть в собі не тільки правові приписи, а й такі феномени, до яких належить законний інтерес, який свідчить про те, що суб'єктивне право – далеко не єдиний спосіб опосередкування досягнень (прагнень) особистості.

Що ж стосується цивільного процесуального законодавства, то поширене раніше поняття «охоронюваний законом інтерес» та дещо спрощений його варіант «законні інтереси» відтепер у тексті ЦПК України не вживається. Натомість законодавець досить часто оперує категорією «інтерес» (наприклад ч. 1 ст. 1 ЦПК України), що, з нашої точки зору, є більш концентрованим виразом феноменології науково-теоретичного розуміння заінтересованості в цивільному процесі, а тому більше відповідає сутності досліджуваного комплексного поняття і, при цьому, не суперечить правилам законодавчої техніки. Варто зазначити, що цивільне процесуальне законодавство містить чисельні згадки досліджуваного поняття у різних текстуальних формах. Насамперед, це стосується процесуально-правового статусу як суб'єктів спірного матеріального, так і безспірного правовідношення, де категорія інтерес має первинне значення. Так, згідно з ч. 1 ст. 3 ЦПК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Інакше кажучи, можливість звернення до суду за захистом законодавець ставить у пряму залежність від наявності у особи певного інтересу.

Право визнає і захищає законні інтереси, але разом з тим воно не гарантує реалізацію кожного з них. Задоволення законного інтересу є для людини не менш важливим, ніж реалізація суб'єктивних прав, але законному інтересу не протистоїть конкретний обов'язок вести себе відповідним чином. Інтерес є саме тим феноменом, значення якого в юриспруденції є недостатньо розкритим та вивченим, особливо в галузевих науках, зокрема в цивільному процесуальному праві. Хоча за останні роки, необхідно констатувати, сучасна правова наука активізувала теоретичний пошук у сфері дослідження такого феномену, як інтерес, і наука цивільного процесуального права не є винятком [10, с. 19–23].

Необхідно зауважити, що вибір конкретного напрямку дослідження категорії «законний інтерес» у праві, у першу чергу, залежить від обраної концепції праворозуміння. Це й пояснює свого роду той факт, що ні в загальнотеоретичному, ні в галузевому аспектах немає єдності думок вчених стосовно змісту даної категорії. Категорія «законний інтерес» як в загальній теорії права, так і в цивільному процесуальному праві характеризується різноплановістю і багатогранністю. Це пояснюється тісним зв'язком даної категорії з поняттям права, яке є досить складним і багатоаспектним явищем. У даному розумінні є очевидним той факт, що визначення змісту категорії «законний інтерес» залежить від суті самого праворозуміння. З цієї точки зору будь-який дослідник, який звертається до даної проблематики, не може обійтись без своєї попередньо викладеної базової позиції щодо сутності праворозуміння, оскільки саме воно обумовлює зміст даної категорії як в загальнотеоретичному, так і галузевому аспектах.

Потребують вирішення питання щодо сутності інтересу та характеристики його властивостей. Тим більше, що сутність і зміст інтересу розкриваються за допомогою багатьох визначень, причому не тільки в його юридичному розумінні – як законний інтерес, а й у філософському, соціологічному, історичному, доктринальному аспектах. Відповідно до множинності визначень категорії «інтерес» можна сформулювати і множинність понять, якими буде характеризуватись дана категорія з позицій природного чи позитивного права, об'єктивного чи суб'єктивного права.

Основна властивість інтересу, що визначає його фундаментальне значення для юриспруденції, полягає в тому, що інтерес відіграє роль спонукальної сили і є елементом структури діяльності, який проявляється також і в суспільних відносинах.

Відомий вчений С. В. Михайлов, досліджуючи категорію «інтерес» в цивільному праві, зазначав, що інтерес є потребою, що властива людині як соціальному суб'єкту, тобто потребою, що має соціальний характер [11, с. 22]. Саме така потреба виступає в якості інтересу. Соціальний характер потреби піднімає її до нового якісного стану – інтересу. Під соціальним характером, підкреслює вчений, в першу чергу розуміється суспільне значення і оцінка потреби, що стала інтересом. Завдяки суспільному середовищу потреби суб'єкта набувають соціальний характер. Безсумнівно, що інтерес, викликаний до життя суспільними причинами, задовольняється також через суспільні відносини.

Отже, в самому інтересі закріплена особлива, соціально значуща форма задоволення потреби. Саме цим визначається сутність самого інтересу.

Право є вольовим явищем, а отже його виникнення знаходиться у сфері вольової діяльності законодавця, в свідомості якого відображаються об'єктивно існуючі інтереси. Як правильно зауважує представник цивілістичної школи права В. А. Тархов, право в об'єктивному розумінні також є суб'єктивним, оскільки створюється людьми, хоч їх воля об'єктивно обумовлена [12, с. 120]. Тому логічним є те, що інтереси породжують, формують право («характер» права) і відображаються в ньому, оформляються у його правову оболонку, наповнюючись новим змістом як «законний інтерес», «охоронюваний законом інтерес». Іншими словами можна сказати, що інтерес пронизує, як правило, зміст норм права і є відповідно якістю права. А якість права, насамперед, визначається захищеністю прав людини в державі, останні з яких розглядаються як основоположні принципи сучасного конституційного ладу України.

Законні інтереси в цивільному процесі, хоч і мають певну самостійність та специфіку, але все ж є похідними від інтересів «матеріальних» і спрямовані на реалізацію і захист первісного матеріального права (інтересу) [10, с. 21]. Кожен носій визначеного інтересу задовольняє передусім свою потребу, а отже, інтерес кожного (особи, суспільства, держави) живе своїм життям. Тут йдеться про об'єднання різнопланових інтересів: інтересів особи, суспільства, держави, в результаті чого кожен досягає своєї власної мети [13, с. 67–68]. Разом з тим інтереси особистості, як і інтереси суспільства, багато в чому реалізуються завдяки державному інтересу, і навпаки. Г. Ф. Шершеневич у свій час писав: «необхідно визнати, що право існує, оскільки існує боротьба інтересів» [14, с. 13]. Отже, тотожні риси особистого, суспільного та державного інтересів наочно виявляються крізь призму права.

У висновку, не ототожнюючи інтерес і право, зазначимо, що взаємозв'язок різнорівневих інтересів, які спрямовані на задоволення відповідної потреби, обумовлює регулятивні властивості права та об'єднує різні інтереси. Там, де перетинаються інтереси і мотиви окремих людей, особистості і держави, постає проблема узгодження даних інтересів за допомогою права і, як наслідок, виникає необхідність правотворчості.

Отже, законний інтерес поєднує в собі як об'єктивні, так і суб'єктивні засади. Законний інтерес, з одного боку, пов'язаний з суб'єктивним ставленням особи до об'єктивно існуючої реальності, з іншого – сам інтерес є об'єктивною реальністю, яка усвідомлюється особою у зв'язку з її потребами.

Коло сформованих теоретичних підходів і проблем, пов'язаних з фундаментальним значенням категорії «законний інтерес» для галузевої правової матерії, робить актуальним необхідність звернення науки до комплексного розроблення теорії законного інтересу в цивільному процесуальному праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Полное Собрание Законов Российской Империи. Отделение I. № 27805, 1905. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/apr1906.htm> (дата звернення: 06.11.2017).
2. Гурвич М. А. Гражданские процессуальные правоотношения и процессуальные действия. Т. 3. М.: ВЮЗИМ, 1965. С. 63–88.
3. Охоронюваний законом інтерес: за матеріалами судової практики. URL: <https://www.legalsatus.com/ohoronyuvaniy-zakonom-interes-za-materialami-sudovoyi-praktiki> // LegalStatus, 2016 (дата звернення: 06.11.2017).
4. Ерошенко А. А. Судебная защита охраняемого законом интереса // Советская юстиция, 1977. № 13. С. 18–19.
5. Малеев Н. С. Охраняемый законом интерес // Советское государство и право, 1980. № 1. С. 27–35.
6. Тихомиров Ю. А. Теория закона. Москва: Наука, 1982. 255 с.
7. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Отв. ред.: Патюлин В. А. М.: Наука, 1979. 229 с.
8. Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве. «Советское государство и право», 1967. № 1. С. 50–62.
9. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск, изд-во Уральского ун-та, 1990. 200 с.
10. Кройтор В. А. Категорія «законний інтерес» в цивільному процесі // Охоронюваний законом інтерес в цивільному праві та процесі: матеріали круглого столу, 16 грудня 2005 року. Харків: Харківський університет внутрішніх справ, 2006. 168 с.
11. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. М.: Статут, 2002. 205 с.
12. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. Чебоксары: Чув. кн. изд-во, 1997. 322 с.
13. Гетманцева Н. Д. Интерес в правовому регулюванні трудових відносин // Науковий вісник Чернівецького національного університету: збірник наук. праць. Вип. 618. Правознавство. Чернівці: Рута, 2012. С. 66–70.
14. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Лекции профессора Московского университета Г. Ф. Шершеневича, читанные в Московском коммерческом институте в 1909–1910 г. М., 1911. 83 с.

Getmantsev M. Legal interest in the science of civil processing law

The article is devoted to the study and analysis of various approaches to understanding the concept of «legitimate interest» in civil procedural law. In particular, the question of the essence of interest and the characterization of its properties is investigated.

Keywords: interest, lawful interest, civil procedural law, civil justice.